

FREI MARTÍN SARMIENTO ESCRITOS DE EDUCACIÓN SIGNIFICADO HISTÓRICO-PEDAGÓXICO

LETRAS GALEGAS 2002

Antón Costa Rico*
 Universidade de Santiago
 de Compostela

INTRODUCCIÓN

Frei Martín Sarmiento (1695-1772)¹, o ilustrado galego a quen honramos no presente ano e no Día das Letras Galegas/2002, ten sido cualificado debidamente como polígrafo², coa alusión dentro desta caracterización á súa dimensión de autor de textos pedagóxicos (Antolín López Peláez, Filgueira Iglesias, Mª A. Galino, Antón Costa)³, para referirse, neste sentido, tanto á súa crítica á ensinanza memorista e dogmática tradicional, como ás súas propostas de ensino realista e

empirista, sempre en contacto co contexto vital e experiencial dos escolares.

Do mesmo modo, tense salientado a súa reivindicación dun ensino en lingua galega, código este xeneralizado entre a poboación galega do século XVIII, ó respecto do que tamén proporía a existencia dun profesorado efectivamente coñecedor do galego, e a creación de libros de texto en galego para o seu uso didáctico nos centros educativos de Galicia.

¿Con que profundidade, atención e adicación escribiu o Padre Sarmiento sobre estas cuestións?, ¿empregaba uns

* Profesor Titular de Teoría e Historia da Educación.

1 O seu rexistro vital pode ser examinado en J. Filgueira Valverde, *Frei Martín Sarmiento (1695-1772)*, Fundación Barrié de la Maza, A Coruña, 1994, ou en A. Costa Rico, *Sarmiento: Vida e obra. Un pensador e investigador ilustrado*, Xerais, Vigo, 2002.

2 J. L. Pensado, *Fray Martín Sarmiento. Testigo de su siglo*, Publicaciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 1972.

3 A. López Peláez, *Los escritos de Sarmiento y el siglo de Feijoo*, A Coruña, Biblioteca Gallega/La Voz de Galicia, 1901; A. Filgueira Iglesias, "Lengua materna y educación en Fray Martín Sarmiento", *Cuadernos de Estudios Galegos*, Santiago de Compostela, T. XXVII, 1972, pp. 81-82; Mª Ángeles Galino, *Tres hombres y un problema: Feijoo, Sarmiento y Jovellanos*, Madrid, Artes Gráficas Ibarra, 1953; A. Costa Rico, "A dimensión pedagóxica do P. Sarmiento", en Consello de Cultura Galega/Universidade de Santiago de Compostela, *O Padre Sarmiento e o seu tempo. Actas do Congreso Internacional do Tricentenario de Fr. Martín Sarmiento (1695-1772)*, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago, 1997, 2° T., pp. 245-300.

argumentos e facía unhas propostas que respondían ó seu tempo?, ¿eran compartidos por outros? ¿ou eran por acaso singulares?

A isto é ó que queremos responder, facendo a propósito unha valoración, que permita poñer de manifesto o significado histórico-pedagóxico de Frei Martín Sarmiento, asunto ó que tamén, e complementariamente, nos referimos noutros traballos recentes⁴.

1. SARMIENTO: UN PENSADOR ILUSTRADO

O Padre Sarmiento ten sido —como dixemos— un polígrafo. Era, en principio, un extraordinario erudito,

isto é, un intelectual, profundamente *Autodidactus*, no seu caso, que partiu dunha preparación escolástica matizada, adquirida nas aulas de Artes do Colexio-Universidade de Irache (Navarra), en primeiro lugar, e a continuación nas de Teoloxía cursada no Colexio bieito de San Vicente de Salamanca e na Universidade desta cidade, sendo influenciado tamén polos enfoques biblista e positivo⁵ do estudio da Sagrada Escritura, tal e como preconizaban tanto autores da Escola de Salamanca do S. XVI, como os Bieitos da Congregación parisiense de San Mauro⁶, que influían sobre a Congregación Benedictina de Valladolid —da que Sarmiento formaba parte⁷. Desde tal preparación

4 A. Costa Rico e Mª Álvarez Lires, *El ilustrado Martín Sarmiento. La educación de la niñez y de la juventud*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002, en prensa; A. Costa Rico, "Fr. M. Sarmiento: Alethophilo e fundador da pedagogía galega", en Departamento de Filoloxía Galega/USC, *Fr. Martín Sarmiento. Día das Letras Galegas*, Santiago, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago, 2002, en prensa; A. Costa Rico, "As ideas pedagóxicas de M. Sarmiento como expresión do discurso educativo da Ilustración Europea", *Sarmiento. Anuario Galego de Historia da Educación*, 6, 2002, en prensa; A. Costa Rico, "Martín Sarmiento: Un educador para un pobo", en X. R. Barreiro Fernández e X. L. Axeitos, *Fr. Martín Sarmiento. Fotobiografía*, Vigo, Xerais, 2002, en prensa; e A. Costa Rico *Sarmiento. Vida e obra*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 2002.

5 Xunto ó enfoque escolástico predominante no estudio universitario, que implicaba unha reflexión teolóxica "racional", construída con conceptos metafísicos e cos esquemas lóxicos aristotélico-tomistas, foise abrindo paso, a partir do humanismo renacentista e da crítica filolóxica, unha interpretación directa da Biblia, a partir de tal formación humanista e do profundo coñecemento das linguas bíblicas, o hebreo, o latín e o grego.

6 Autor destacado da Escola de Salamanca foi Melchor Cano coa súa obra *De locis theologicis* (temas e lugares teolóxicos nos que apoiarse para probar ou refutar unha tese); en contraposición coa teoloxía escolástica distinguiu entre argumentos de autoridade e argumentos de razón.

Esta perspectiva foi a privilexiada polos bieitos de San Mauro, desde a súa abadía de Saint-Germain-des-Prés, desde a que se preconizou o estudio histórico, filolóxico, arqueolóxico e mesmo xeográfico arredor tanto da Sagrada Escritura, como da historia nacional de Francia, chegando a converterse no máis importante lugar da erudición francesa do século XVII. Destacaron particularmente, Don Jean Mabillon, autor dun *Traité des Études Monastiques*, e da obra metodolóxica *De re diplomatica* (1681), e Don Bernard de Montfaucon que escribiu: *Paleographia graeca* (1702), *L'Antiquité expliquée et représentée en figures* (1719-25, 15 vols.), *Monuments de la Monarchie française* (1729-1735), e *Bibliotheca Bibliothecarum* (1739).

7 A Congregación Benedictina de Valladolid, fundada en 1390, reuniu desde o 1500 a case tódolos mosteiros bieitos de todo o norte de España, seguindo un amplo movemento de reforma relixiosa preconizada por Cisneros e algúns outros relixiosos, co apoio da Monarquía. Nesta Congregación incluíronse os mosteiros bieitos de Galicia e tamén o

abriuse a unha viva inquedanza polos diversos saberes e ciencias que se estaban a desenvolver durante o século XVIII, ata o punto de compartir intimamente boa parte das teses e principios teóricos e filosóficos que alimentaban tal desenvolvemento: o racionalismo, o empirismo e o criticismo, como supostos da Ilustración. Pode, por iso, ser conceptualizado como un autor ilustrado que, no seu caso, distinguiu entre o exercicio autónomo da razón e as crenzas de fe relixiosa, como propuxeran Averroes e diversos autores da filosofía renacentista, segundo fixo notar Pilar Allegue⁸.

Sarmiento manifesta desde moi pronto as súas inclinacións intelectuais: o estudio das linguas clásicas, e tamén do hebreo, a preocupación pola dimensión histórica dos coñecementos, e a busca da etimoloxía das palabras, como fonte apreciable de información conceptual, ata o punto de ser considerado o fundador dos estudos románicos e un dos iniciadores da toponomástica.

Desde aquí, as súas inquedanzas e lecturas non farán máis que ampliarse, tanto debido á súa propia curiosidade intelectual, como motivado por cuestións “profesionais”: desde 1728 será o corrector das obras de Feixoo (*Teatro Crítico Universal*, 8 tomos, e *Cartas Eru-ditas y Curiosas*, 5 tomos), que o obrigan

Busto do padre Sarmiento realizado por Felipe de Castro.

a ler e a documentarse no relativo a cuestións de Historia Natural, de Física —coa incorporación da Física experimental—, de Medicina e de asuntos de calado ético e moral; desde 1733 vai selo Cronista Xeral da Congregación Bieita de Valladolid e pouco máis tarde será nomeado, así mesmo, Cronista Maior de Indias (ata 1755), e, do mesmo modo, unha e outra actividade obríganlo a ler, a estudar e a consultar moitos libros e documentos, cos que axudarse para os seus escritos; por unhas e outras razóns, e coñecendo non só a súa

de San Martín de Madrid, do que Martín Sarmiento formaba parte. A Congregación, desde os primeiros anos do s. XVIII tivo importantes contactos coa de San Mauro, chegándose a traducilo *Traité de Mabillon: Tratado de los estudios monásticos*, que foi vertido ó castelán por un monxe da Congregación de Valladolid, e editado en Madrid, en dous tomos, Viuda de Matheo Blanco, 1715.

8 P. Allegue Aguete, *A filosofía ilustrada de Fr. Martín Sarmiento*, Vigo, Xerais, 1993.

autoridade bibliográfica sobre amplitude de asuntos, senón tamén a súa capacidade de elaboración dun pensamento propio e a súa honestidade a este respecto, Sarmiento vai ser invitado a formula-lo seu xuízo en moi distintas ocasións: desde o *Sistema de Adornos* escultóricos para o Palacio Real que lle solicita o rei Fernando VI, que pon a proba os seus coñecementos históricos, simbólicos e de Emblemática, ata os seus informes sobre a dotación de camiños públicos en España, sobre moi variados aspectos de Botánica e aínda de Medicina, sobre a preparación intelectual dos mozos que se incorporasen á Congregación Bieita, motivo este que lle permite introducirse na reflexión sobre as cuestións educativas, ou os novos Estudos e Cátedras que había que impulsar no que fora o Colexio Imperial de Nobres en Madrid, ou sobre os códices arábigos da Biblioteca de El Escorial, entre outros.

Era Sarmiento, por todo isto, un pensador ilustrado, de moi marcado carácter autodidacta, aínda que, sen dúbida, estaba rodeado en Madrid por un escolleito grupo de intelectuais: bibliotecarios, filólogos, historiadores, botánicos e coñecedores de linguas clásicas ou da nova Física, cos que en ocasións podía compartí-los seus coñecementos e debate-las súas incertezas ou discrepancias, o que tamén se estendía a algúns políticos reformistas e nobres curiosos, como o eran o conde de Aranda, Campomanes, e o conde de Medina

Sidonia, entre outros. Era, asemade, e como el mesmo se definía, un *Alethophilos*, un amante da verdade no que salientaba a liberdade intelectual e a honestidade de xuízo, tan mal aceptado por todos aqueles que practicaban a retórica literaria e do poder como exercicio presuntuoso e infundado.

Hai que indicar, por fin, que Sarmiento foi un impenitente defensor das causas de Galicia, tanto no plano económico, como no político, no cultural e no lingüístico, dimensión esta da que derivarán páxinas e páxinas de escritos seus (moitas forman parte dun riquísimo, pero parcial, epistolario), entre os que sobresaen os de carácter lingüístico, botánico e pedagóxico⁹.

Serán precisamente os seus escritos e reflexións educativas as que van merece-la nosa atención nesta ocasión. Sarmiento reflexiona, a este respecto, nunha situación de encrucillada, baixo o peso da tradición cultural e educativa católica, nun momento de crecente demanda de reforma, ou mesmo de franca transformación dos modelos culturais e educativos.

Sarmiento, que non é un tratadista sistemático sobre estes asuntos, sen embargo, cando escribe, adopta unha posición avanzada e de transformación, como imos ter ocasión de ollar, logo de tomar en consideración aspectos importantes do seu contexto vital e intelectual.

⁹ Sobre a cuestión *vid.* A. Costa Rico, *Sarmiento. Vida e obra*, Vigo, Xerais, 2002.

2. TRAZOS PANORÁMICOS DA EDUCACIÓN FORMAL E LITERARIA NO CONTEXTO EUROPEO E HISPANO

O panorama educativo europeo a comezos e durante as primeiras décadas do século XVIII era moi limitado: atinxía a unha porcentaxe reducida de poboación, contribuía escasamente a unha alfabetización restrinxida, e limitada sobre todo ó rexistro lector¹⁰, era penoso o estatuto dos que exercían como mestres e profesores, sendo en extremo deficientes os aspectos curriculares e o conxunto de condicións dos recursos físicos e das mediacións didácticas utilizadas. En todo caso, é este un panorama que se interrompe parcialmente no momento no que falamos dalgúns colexios de Gramática e Humanidades —que impartían o que podería ser entendido como unha Educación Secundaria—, ou das Universidades, ou tamén cando aludimos ó ensino realizado en réxime familiar e a cargo de preceptores; nestes casos o que a miúdo acontece é que estamos ante un ensino que utiliza un modelo didáctico escolástico-medieval, ou humanista-renacentista petrificado, e crecentemente afastado das novas necesidades culturais, sociais e científicas e da nova sensibilidade sociocultural emerxente.

Se este era o panorama no comezo do século, tampouco era moi distinto o que acontecía na maior parte dos casos cara a fins do século XVIII. En tal sentido, escribiu o historiador da educación F. Guex con respecto a Suíza e Francia (podendo dicirse o mesmo para o espacio hispano):

A fins do século XVIII era tan mísero o salario dos mestres que, como regra xeral, as escolas rurais estaban servidas por xastres, carpinteiros ou xentes mercenarias vidas doutros países [...]. Pola súa parte os nenos dos sectores populares non podían seguir ningunha escola superior, debendo limitarse á elemental, na que o seu labor se reducía a facerlles canterela-lo catecismo e aprende-los rudimentos da lectura e da escritura.

En Francia, a ensinanza —onde a había— reducíase ó catecismo, lectura e escritura. Mestres formados de calquera modo, “envilecidos” pola súa situación inferior, con poucos manuais de estudio e cunha xeral indiferencia pola instrución elemental¹¹.

Se ben houbo excepcións; entre elas, o mesmo Guex sinala os progresos realizados en Prusia, coas monarquías de Federico Guillerme I (1713-1740) e do seu fillo Federico o Grande, e en Austria, coa raíña María Teresa, sendo de notar que a reorganización do Ensino Primario en 1774 trouxo canda si un considerable desenvolvemento.

10 F. Furet e J. Ozouf, *Lire et écrire. L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry*, Paris, Les Editions de Minuit, 1977, pp. 355-356.

11 F. Guex, *Historia de la instrucción y de la educación*, Madrid, Sucs. de Hernando, 1918, 2ª ed., pp. 263-264.

No comezo do século XVIII unha parte dos nenos podían acudir á escola de ler, escribir e contar, que era polo xeral un espacio non cualificado con algunhas mesas e bancos corridos, onde, baixo a guía do párroco ou dun clérigo con ordes menores, se podía recibir unha rudimentaria instrución nos saberes indicados, así como en aspectos relixiosos e de moral católica, coa axuda dun libriño ou cartiña que adoito recibirá o nome de *Catón*—dada a presenza nel de varias frases con máximas morais similares ás indicadas polo escritor romano—, ou de *Catecismo*, en tanto que a lectura se aprendía case sempre sobre os propios textos das oracións relixiosas, unha vez dominado o abecedario e o silabario. Libriños que estaban, no caso de Galicia, en castelán, anque nos séculos anteriores esta aprendizaxe da lectura se realizaba mesmo e directamente sobre o latín, co auxilio oral da lingua popular usada por parte do docente.

Esta primeira alfabetización primaria tamén se efectuaba, xunto ás escolas parroquiais, nalgunhas escolas creadas como tales por medio de fundacións, ou no seo dos Colexios de Humanidades que rexían os xesuítas, e nos casos de familias acomodadas—en maior medida de carácter nobiliario—

por medio de preceptores particulares e case sempre baixo contrato notarial¹².

Cara ós nove ou dez anos, podía comezar para bastantes nenos un inicial contacto cos estudos gramaticais, latinos en particular, tamén a través dun preceptor particular, ou por medio dunha cátedra de Gramática (de fundación privada e de carácter relixioso, ou de impulso municipal en contexto urbano), ou en máis casos a través dos colexios impulsados polos xesuítas. Unha ensinanza que se realizaba durante varios cursos (de duración anual ou semestral), con ensinanza graduada nos colexios xesuítas¹³, que empregaban en parte a metodoloxía didáctica graduada ou modo parisiense (universitario), substancialmente en latín, sobre todo unha vez superado o primeiro curso, utilizada por un profesorado máis recoñecido cós considerados mestres de Escola Primaria.

As ensinanzas preparaban, en particular, para o tránsito ós estudos universitarios que, neste período, eran comunmente paso obrigado para o acceso ós numerosos cargos da administración eclesiástica ou da extensa burocracia real, o que influíu na forte expansión destas cátedras de Gramática, tamén chamadas a miúdo de Gramática e Humanidades cando o seu

12 A. Costa Rico, "Itinerarios de Educación no Antigo Réxime", en *Sarmiento. Vida e obra, op. cit.*

13 Escribimos sobre a metodoloxía didáctica e a organización escolar nos colexios dos xesuítas en A. Costa Rico, "Educación literaria e metodoloxía didáctica nos colexios dos xesuítas no Antigo Réxime", en M. Santos Rego (ed.), *A educación en perspectiva. Homenaxe ó profesor Lisardo Doval Salgado*, Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 2000, pp. 511-524.

ensino se ampliaba a aspectos de Historia Literaria, Historia Política, Xeografía, Retórica e Cronoloxía, fundamentalmente con respecto á civilización clásica latina, xa que nos programas dominaban os autores clásicos latinos, en particular Cicerón.

A maior parte do tempo de estudio era consagrado á gramática latina: memorización de regras, aprendizaxe de declinacións, dominio de conxugacións, traducción de frases latinas para o castelán e do castelán para o latín, distinguindo seis clases de xéneros principais de oracións e diversas subdivisións, dominio de xiros casteláns con equivalencias, análise de composición e de vocabulario..., seguindo unha metodoloxía case sempre inadecuada porque, como escribiu Gil Fernández¹⁴, poñía os alumnos a compoñer en latín cando aínda carecían dun coñecemento suficiente de tal lingua, as regras memorizadas eran en boa parte falsas, non se seleccionaban e graduaban adecuadamente os autores que traducían, o modo de proceder conducía á introducción de repetidos hispanismos e barbarismos, e o profesorado desempeñaba a súa docencia de modo autoritario, mentres o alumnado dispoñía de moi escasos recursos didácticos: unha arte ou gramática latina, algúns cartapacios ou pregos con explicacións en castelán de diversos apartados de Gramática, algunhas tiras de papel editadas con vocabulario e verbos, táboas comparativas das cinco declinacións

latinas e algún libro de textos seleccionados (“silvas”, “florilexios”), sendo menos usual a presenza de obras enteiras de autores clásicos, de non ser nos colexios dos xesuítas, nos seminarios diocesanos ou nalgún dos colexios de fundación.

A maioría dos alumnos abandonaba os colexios unha vez cursado o ciclo trienal da Gramática, e unha vez adquirido o seu mediano dominio a pesar da deficiente metodoloxía, o que, por outra parte, motivou unha crecente opinión crítica, como as expresadas por Sarmiento. Esta constatación, no contexto do espírito da Ilustración, levou a efectuar reformas en diversos espazos europeos. Así, en Prusia, en 1763 Federico II introduciu a ensinanza do alemán e do francés; como tamén acontecería en Francia, onde asemade se incluíu o estudio da Historia moderna, como estudio das civilizacións, chegando a fundarse nalgúns colexios de Humanidades cátedras de Física experimental, en tanto que á beira dos colexios de Gramática comezaban a nacer escolas especiais adicadas á ensinanza técnica (de comercio, agrícolas...) coa presenza de materias como as Matemáticas, o Debuxo, a Química, as Ciencias Naturais, a Correspondencia Comercial, ou a Contabilidade, segundo a especialización do Centro, e escolas especiais militares e navais co fin de prepara-los futuros oficiais de cada exército, ademais das escolas de hidrografía para o servizo da mariña mer-

14 Gil Fernández, *Panorama social del humanismo español*, Madrid, Tecnos, 1997, 2ª ed., pp. 179-180.

cante¹⁵. Eran as ensinanzas de Gramática, de todos modos, as que xeralmente había que realizar con vistas a un posible acceso ás Universidades, comezando case sempre aquí na Facultade de Artes, con estudos propedéuticos para os que quixesen incorporarse posteriormente ós estudos das Facultades de Teoloxía e de Medicina, e mesmo recomendables para aqueles que quixesen realizar estudos de Leis ou de Dereito Canónico.

O ciclo de Artes, de ordinario de carácter trienal, permitía obter o Bacharelato de Artes, ou mesmo a Licenciatura ou a Mestría logo de polo menos seis meses máis de estudos, concentrándose o seu currículo nas materias de Lóxica, Metafísica, Ética e Física, con predominancia dos textos e das orientacións aristotélicas e escolásticas¹⁶. Un ensino, pois, impartido en latín que repousaba sobre a autoridade dos textos e a memoria, que mereceu as críticas ilustradas, como as de Feixoo.

En canto á Metafísica, aquí abordábase a ontoloxía aristotélica (sobre o concepto de ser) e a teoloxía natural ou o ser como substancia espiritual (Deus, a alma), e só durante o século XVIII se

introducirá parcialmente a metafísica cartesiana. No curso de Física utilizábanse tamén os textos do Estagirita: os tratados de Física para o estudo da esencia e das propiedades xerais dos corpos naturais, *Do Ceo* para o coñecemento do Universo, *Da xeración e da corrupción* para o mundo terrestre, o *De Meteoros* para o dos fenómenos do Universo, e os *Da Alma* e *Das partes dos animais* con respecto á vida e ás sensacións. Era unha física que repousaba sobre tres principios (materia-forma-privación) e sobre catro elementos (terra, auga, lume e aire), que enfrontaba o mundo sublunar e o sideral e que recorría a explicacións formais e cualitativas. Unha física que progresivamente entraba en contradición coa tese heliocéntrica de Copérnico, coas constatacións de Galileo, coa astronomía de Kepler, coa idea do universo indefinido e a concepción mecanicista cartesiana, coa concepción atomista de Gassendi (*Syntagma philosophia*, 1650), ou coa física matemática e experimental newtoniana, obrigando a facer constantes reaxustes e transaccións entre as concepcións aristotélico-ptolomeicas e as conclusións derivadas da nova física inductiva e experimental (a

15 Escolas militares de Bruxelas e de Viena desde 1717 e 1718 respectivamente; Escola Militar de París desde 1751; e escolas de Gardas Mariñas de Brest e Toulous, entre outras.

16 O estudo da Lóxica atendía á práctica do razoamento correcto e adecuado; o da Metafísica á reflexión sobre o ser en si; o da Ética era o espazo de reflexión sobre os comportamentos xustos, mentres que a Física atendía ó estudo das Matemáticas, da Xeometría e dos corpos naturais.

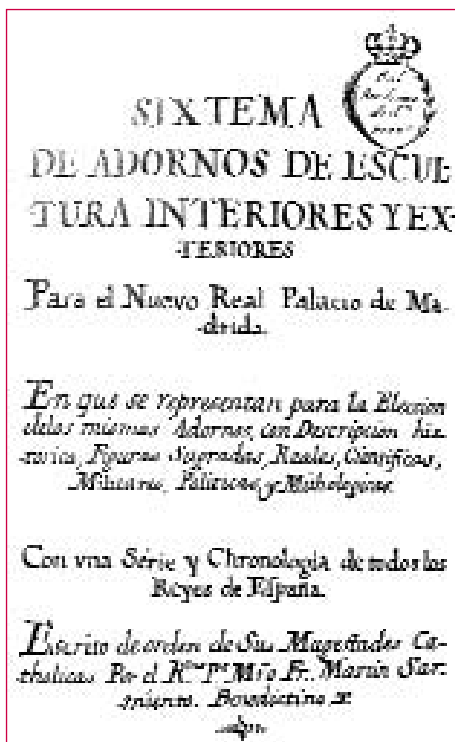
Para o estudo da Lóxica seguíanse os textos aristotélicos: o *Organon*, os *Tópica* e os *Primeiros e Segundos Analíticos* (que permitían erixir a demostración xeométrica como modelo), as *Categorías*, e o tratado *De interpretación*; só na segunda metade do século XVIII sería posible en diversos países europeos o estudo ordinario dos textos de Descartes, Arnauld e Nicole, ou do *Ensaio sobre o entendemento humano* de Locke.

Mecánica, a Hidrostática, a Óptica...) e de campos como as Ciencias da Terra e a Anatomía.

Algo similar acontecía nas demais facultades¹⁷. Os seus respectivos *currícula* víronse confrontados crecentemente cos novos saberes e modelos de pensamento ó longo do século XVIII: na Teoloxía cunha orientación cada vez máis biblista e positiva e menos escolástica; na Medicina os estudos de Harvey, de Malphigi... a cirurxía e a nova farmacopea química, tamén revelaron as deficiencias e falsidades das doutrinas médicas tradicionais asentadas en Hipócrates, Aristóteles, Galeno e Avicena; e no campo xurídico, o estudo do tradicional Código de Xustiniano cos seus diversos tratados, debeu complementarse co novo dereito real e as novas perspectivas abertas nos campos do Dereito natural e do Dereito internacional.

3. A CONGREGACIÓN BIEITA COMO CONTEXTO FORMATIVO PRÓXIMO DE MARTÍN SARMIENTO

Martín Sarmiento, logo de realiza-la formación escolar e gramatical na cidade de Pontevedra —previsiblemente cabo dos xesuítas—, incorpórase ó Mosteiro de San Martín en Madrid, desde onde é enviado ó mosteiro-universidade de Irache a estudar Artes, despois ó de Salamanca para

Portada do *Sistema de Adornos de Escultura Interiores y Exteriores*.

estudiar Teoloxía, sendo de seguido profesor de clases prácticas (pasante) de Artes no mosteiro de Eslonza, e finalmente profesor de Teoloxía nos de Celorio e Oviedo, denantes de retornar como profesor de Casos (Teoloxía Moral) ó seu mosteiro de San Martín en Madrid. Aconteceu todo isto nos primeiros anos do século XVIII e xa en

¹⁷ Sobre a cuestión, pódese ver A. Costa Rico, "O mundo universitario na España do Antigo Réxime", en R. Álvarez e D. Vilavedra (eds.), *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 2000, 2ª T., pp. 1159-1172.

1729 escribiría Sarmiento sobre algunhas reformas no plano de estudos dos novicios bieitos, anque non sería ata 1743 —con 48 anos de idade— cando Sarmiento deixa entrever cabalmente o seu pensamento reformador e aberto á Ilustración, tanto a través das críticas que dirixe ó estado do ensino como das propostas que formula.

A este respecto, hai que salientar que a tradición cultural bieita hispana non era innovadora, aínda que se tornou aperturista ó longo do século XVIII, sendo quizais isto o que fixo posible, de modo dialéctico, que se xerara o ámbito de debate preciso para que figuras como Feixoo e Sarmiento puidesen desenvolver as súas posicións favorecedoras da irrupción da Ilustración hispana, realizándoo ademais nun clima monástico acolledor.

Aí é onde cabería falar da influencia francesa da Congregación parisiense de San Mauro, quizais tamén influenciada, á súa volta, esta Congregación Bieita por algúns dos ecos do intenso traballo teolóxico e educativo dos Xansenistas e dos máis elitistas Oratorianos.

Quizais o lector se poderá interrogar sobre o porqué dos diversos mosteiros percorridos por Sarmiento na súa etapa formativa (como xa lle pasara tamén a Feixoo, que de Samos pasou a Lérez, a Salamanca, e logo a Eslonza, a Lérez e a Poio, ata fixarse como profesor en Oviedo). Isto invítanos a indicar algúns elementos sobre os procedementos e instrumentos formativos dos

bieitos da Congregación de San Bieito de Valladolid.

Para a formación dos mozos existían nas máis importantes badías bieitas —de modo similar ás demais ordes relixiosas— diversas escolas de Artes e Teoloxía (Valladolid, Oña, San Millán, Sahagún, Santiago...) confirmadas polas Constitucións da Congregación de 1533, funcionando a de Sahagún con carácter de estudio universitario (recoñecido polo Papa en 1348) ata que se trasladou ó Colexio de Artes do mosteiro de Irache en 1605. Ademais, para a formación superior dos profesores de cada Casa xa en 1504 unha bula papal constituía o mosteiro de San Vicente de Salamanca como Colexio Xeral da Congregación, agregado á Universidade.

Ó longo do século XVI constituíronse diversos Colexios da Congregación. Desde 1539, Eslonza e Espinareda para León; Lérez e Poio para Galicia; Celorio e Obona para Asturias e Irache para Navarra e a Rioxa. Desde 1611 quedaron fixados como segue: catro colexios de Artes (Irache, Ribas de Sil, Samos e Eslonza), tres de Teoloxía (Salamanca, Oviedo e Irache) e un colexio de pasantes, para a formación de confesores e profesores (Poio). Algunha modificación se rexistraría segundo as Constitucións de 1671 e 1706: Irache, Ribas de Sil, Espinareda e Celorio serían os colexios de Artes, e Irache, Oviedo, Salamanca e Poio de Teoloxía, pasando a Colexio de pasantes teólogos o mosteiro de Eslonza, ás beiras de León, realizándose en tódolos casos períodos trienais de formación. Hai

que sinalar que desde o Capítulo Xeral celebrado en 1661 se aprobou a creación dun novo Colexio de Artes en Lérez e outro en Obona (Asturias)¹⁸. Cada colexio supoñía a existencia de 12 novicios alumnos (en Artes, e 20 en San Vicente de Salamanca, en Teoloxía) e un mínimo de tres profesores: un rexente, un lector e un pasante. Os mellores alumnos de Artes, realizaban estudos colexiais de Teoloxía, e os mellores de entre estes eran enviados ó Colexio de Pasantes, podendo graduarse nas Universidades (en Artes ou en Teoloxía) con permiso do Prior Xeral, logo de ter impartido clases nos colexios bieitos cando menos durante tres anos ou de ter predicado por un tempo de seis anos. Hai que sinalar tamén que se consagraban oito horas diarias ó estudio: varias de clases, varias de estudio individual e unha diaria de conclusión xeral e de repaso, agrupándose tódolos alumnos no mesmo grupo, polo que os novos alumnos nun determinado colexio só se rexistraban cada tres anos.

Nun clima propicio á formación chegaba ó Xeneralato da Congregación o galego Fr. Xosé Balboa en 1757, que acentuou a preocupación formativa (baixo o modelo de San Mauro), recomendando a lectura, o estudio, a compra de libros, a selección cultural dos

candidatos ó hábito, e o estudio diplomático e a catalogación dos arquivos monásticos (sobre o que tiñan responsabilidades, desde 1729, os Freires Sarmiento e Mecolaeta)¹⁹.

Anos máis tarde, como consecuencia das reformas de estudos universitarios (Carlos III, 1771) da Facultade de Teoloxía, que ampliaba as cátedras que cursar e os anos de estudio, os bieitos víronse obrigados a agrupar en Irache o anterior colexio de pasantes de Eslonza para chegar a dispoñer das oito cátedras de Teoloxía precisas, sendo trasladados a Eslonza os Estudos de Artes que estaban en Irache. Posteriormente, o Capítulo Xeral de 1793 encargará un novo plano de estudos a unha Comisión, da que formaba parte o galego Veremundo Arias Teixeira (*Nuevo arreglo de Estudios para la Congregación de San Benito de España*), reducíndose os Colexios de Artes a Oviedo e Poio e os de Teoloxía a Salamanca (3 cursos) e a Eslonza (un curso da formación teolóxica, mediante o colexio de pasantes), mentres que Irache sería un colexio de linguas orientais (hebreo e grego, durante dous anos, e mesmo árabe para os máis adiantados) e de perfeccionamento na oratoria.

Agora o debate entre a Escolástica e as Luces xa se producira e evidenciá-

18 E. Zaragoza Pascual, *Los Generales de la Congregación de San Benito de Valladolid*, Abadía de Silos, T. IV (1613-1701), 1982, pp. 245-6. Quizais sexa de interese sinalar que tamén os cistercienses dispuxeron de diversos colexios da súa congregación. En Galicia estaban nos mosteiros de Meira e Montederramo os de Artes ou Filosofía, e en Acibeiro e Xunqueira de Espadañedo os de Teoloxía Moral.

19 E. Zaragoza Pascual, *Los Generales de la Congregación...*, op. cit., T. V, 1984, pp. 168-169.

base a introducción de novos saberes: a Filosofía moderna, a través do texto de Física aperturista do Padre Jacquier, a Xeografía, a Cronoloxía e a Aritmética, así como a Historia Eclesiástica xunto a outras materias propias dunha teoloxía positiva, ademais da formación impartida en campos como a Retórica, a Literatura Clásica, a Oratoria Sagrada, ou a Paleografía²⁰.

Entre tanto, e alén dos colexios de Gramática e das universidades existentes en toda a xeografía hispana, tamén aquí, sobre todo desde o reinado de Fernando VI, se foran creando academias e sociedades científicas, ademais de diversos colexios militares (artillería, mariña, cabalería...) e técnicos que ían mudando o panorama cultural e educativo desde as perspectivas da Ilustración.

Este foi o contexto formativo e cultural no que Martín Sarmiento desenvolveu as súas preocupacións críticas e propositivas sobre o ensino, expresadas en diversos escritos.

4. MARTÍN SARMIENTO: O CORPUS DOS ESCRITOS DE EDUCACIÓN

Dado o carácter manuscrito da maior parte dos textos de Sarmiento, a súa dispersión e o coñecemento non

suficientemente preciso durante bastante tempo das tres copias de conxunto (Medina Sidonia, Dávila, Los Heros)²¹, non foi doado marcar con concreción aquilo que podería ou debería ser considerado o corpus dos escritos pedagóxicos de Sarmiento.

Tendo en conta o anterior, como así as contribucións feitas por Mª Ángeles Galino, Mª Ángeles Filgueira, Sánchez Cantón e X. L. Pensado, e unha vez revisado o que escribimos en 1995 con ocasión do Congreso Sarmiento organizado polo Consello da Cultura Galega, podemos establece-lo seguinte *Corpus*, aludindo á data certa ou máis probable de escritura de cada documento:

(1) 1743. *Reflexiones literarias para (formar) una Biblioteca Real*.

Texto publicado no *Semanario Erudito* de Valladares de Sotomayor (Madrid, 1789, T. XXI, e que neste ano de 2002 reeditaré o Consello da Cultura Galega con introducción de José Sánchez Puerto²². O texto contén abondosas e notables consideracións sobre o que puidese ser unha nova Educación Secundaria, configurada por seminarios, bibliotecas e centros técnicos. *Vid.* Sánchez Cantón, *Cuadernos de Estudios Galegos*, 1972, pp. 44-64.

(2) 1752. *Privilegios góticos del rey Ordoño II concedidos al monasterio de*

20 E. Zaragoza Pascual, *Los Generales de la Congregación...*, *op. cit.*, T. V., 1985, pp. 262-263.

21 *Vid.* A. Costa Rico e Mª Álvarez Lires, *El Ilustrado Fr. Martín Sarmiento (1695-1772)*, *op. cit.*, Madrid, 2002, en prensa.

22 Non indicamos no presente traballo diversas incidencias de aparato crítico e erudito, alén dos criterios básicos de identificación. Estas consideracións poden ser examinadas no noso traballo, en colaboración, sobre o ilustrado Martín Sarmiento. *Vid.* nota 21.

Samos. Reflexiones sobre archivos y otros asuntos.

Fálase aquí detidamente de cuestións educativas, incluíndo referencias considerables sobre a formación deseñable de júniros e novicios dos mosteiros bieitos.

Sobre unha das copias do manuscrito fixo unha parcial transcripción de textos Mª A. Galino no seu libro *Tres hombres y un problema...*, op. cit., pp. 327-398, baixo o título “Fragmentos varios sobre educación”.

(3) 1764. *Digresión sobre la educación de la Juventud Española, desterrando el estudio de memoria y a la letra, y el castigo que son los dos protectores de la ignorancia y el odio a las letras.*

É un título facticio derivado do contexto en que se encontra. É un treito denso e bastante continuado do texto manuscrito de Sarmiento que el titulou *Obra de 660 pliegos* (entre os parágrafos 4351 e 4469). Tamén no mesmo lugar en parágrafos non continuados, que van entre o 6132 e o 6632, se estende Sarmiento en particular sobre a ensinanza da Aritmética e da Xeometría e sobre outras cuestións de Historia Natural.

A *Digresión...* foi motivo dalgunha atención por parte de Antolín López Peláez, en 1901, de Juan del Álamo, en 1931, e de Mª A. Galino que a transcribiu no seu *Tres hombres y un problema...* (pp. 281-324) baixo o título *La educación de los niños*. Foi o profesor Pensado quen restituíu a procedencia textual de tal escrito e a súa titulación como *Digresión...* Como tal e con revisión do texto

publicámola A. Costa Rico e Mª Álvarez Lires, en *El ilustrado Martín Sarmiento...*, op. cit., en prensa, 2002.

(4) 1766. *Elementos etimológicos según el método de Euclides.*

Un texto que contén moitas consideracións filolóxicas, lingüísticas e educativas, editado por X. L. Pensado recentemente na Fundación Barrié de la Maza (A Coruña, 1998), con riqueza de aparato crítico e erudito.

(5) 1768. *Tratado de la educación de la juventud.*

O texto, que é case o único documento extenso sarmentiano adicado fundamentalmente ós asuntos educativos, coñeceu unha edición no *Semanario Erudito* en 1789 e unha nova e coitada desde o punto de vista lingüístico e de establecemento do texto a cargo de X. L. Pensado, *La educación de la Juventud de Fr. Martín Sarmiento* (Xunta de Galicia, 1984); neste ano 2002 aparecerá unha nova edición crítica, con atención ós aspectos pedagóxicos, preparada por Costa Rico e Álvarez Lires.

(6) 1769. *Onomástico Etimológico latín-gallego de los nombres de lugares, apellidos y frutos de Galicia.*

O texto no que sobreabundan os asuntos educativos, moi centrados na problemática educativa de Galicia, foi coitadosamente editado por X. L. Pensado (*Onomástico Etimológico de la lengua gallega*) na Fundación Barrié (A Coruña, 1999, 2 vols.).

(7) 1769. *Sobre el método de estudios de San Isidro de Madrid.*

Portada do *Onomástico Etimológico...* na edición de J. L. Pensado.

Un conxunto de consideracións de Sarmiento arredor da reordenación de estudos do que cos xesuítas fora o Colexio Imperial de Madrid, ata 1767, e que agora recibía o nome de Colexio de San Isidro. O texto foi editado por J. Santos Puerto, en *Cuadernos del Siglo XVIII*, núm. 6-7 (1998), pp. 207-238.

(8) 1770. *Discurso apologético por el arte de rastrear las más oportunas etimologías de las lenguas vulgares.*

O texto avanza sobre outros anteriores en relación coa conveniencia metodolóxica do estudo das linguas mediante onomásticos, que reúnen os vocábulos non a través dun sistema alfabético como os dicionarios, senón pola súa concordancia na raíz etimolóxica, aspecto ó que Sarmiento lle concedía particular importancia para a didáctica lingüística. Foi editado por X. L. Pensado en *Elementos etimológicos según el método de Euclides, op. cit.*

E aínda poderíamos engadi-la *Carta a su hermano Xavier sobre la educación de Alonsoño* de 1758, transcrita e publicada por X. L. Pensado en *La educación de la juventud (op. cit., 1984)*.

Este é o corpus que agora se establece e que trata de depurar ordenacións anteriores²³. Nestes escritos abórdanse, directa ou colateralmente, cuestións relacionadas coa educación dos nenos e dos adolescentes desde o intre do seu nacemento e primeira crianza, ata un período que podería sobarda-los vinte anos de idade.

A miúdo escribe Sarmiento reclamado por un estado de cousas e unhas prácticas educativas que en absoluto comparte. Quere corrixir erros e mostrar un método para unha máis racional educación: nada de estudar de memoria e ó pé da letra, senón de sentido e comprensión. Preocúpanlle, particularmente, a formación dos mozos que se incorporaban ás Casas

²³ O amplo traballo realizado por Mª A. Galino en 1953 e a monografía preparada posteriormente por Mª Ángeles Filgueira sobre a cuestión conteñen algunhas imprecisións e limitacións, ligadas á propia dificultade do coñecemento da *opera omnia* de Fr. Martín Sarmiento.

Bieitas, as carencias culturais que observa entre os monxes, a mala metodoloxía na ensinanza da xuventude, e a pésima educación recibida polos nenos e mozos galegos por estudar unha lingua que ignoraban (o latín), a través doutra que descoñecían (o castelán), en lugar de facelo a través do galego, onde teñen os principais fundamentos para entender con máis facilidade o latín, como escribía en 1769.

5. ARGUMENTOS E POSICIÓNS PEDAGÓXICAS

Revisando o conxunto dos seus escritos sobre educación é posible reconstruír unha orde de ideas que aparecen constantemente, anque con diversas modulacións e intensidade no seu modo de expresión, e isto é o que procuraremos amosar.

5.1. A CRÍTICA Á EDUCACIÓN TRADICIONAL

Sarmiento denuncia repetidamente a educación que recibía a xuventude española: abstracta, especulativa, intelectualista e dogmática; memorista e disciplinaria; unha educación realizada por profesores autoritarios e pésimos didactas.

Diciño, en particular, con respecto ó mal ensino do latín e ó inadecuado ensino de conceptos escolásticos abstractos sen referente sensitivo. Neste

caso, dirá que a infancia —nun senso amplo— non era momento para “combinar obxectos puramente intelectuais, nin para colocalos ante un fantástico teatro de obxectos abstractos e puramente intelectuais”, ou ante un mundo imaxinario de especulacións, conformado por substancias incorpóreas, entes de razón. Polo mesmo, protesta ante o raciocinio siloxístico e as discusións e disputas propias da metodoloxía universitaria, expresando: “nas Universidades todo se disputa, sendo que as ciencias contenciosas non serven para nada, converténdose, por iso, en Escolas de vicios e ociosidades”. Diciño porque os escolares ó non teren unha adecuada formación literaria previa non podían comprender as voces usadas ou non concordaban nos seus significados, dada a súa abstracción e irrealidade e criticaba por iso tanto a presenza de voces de lóxica e de metafísica en libros de texto tan habituais como a *Arte* de Nebrixa, como a mala didáctica dos profesores gramáticos (moitos deles cualificados como “cómities de galeras”), contraponendo ó anterior unha ensinanza realista —intuitiva— que parte sempre dos obxectos concretos, en particular, os relacionados coa diversa e riquísima historia natural.

Xa en 1752²⁴, como exemplo do expresado, escribira:

24 As referencias a textos sarmientanos imos realízalas mediante acrónimos acompañados de ordinario do número de parágrafo, segundo o Corpus establecido, do seguinte modo: *Tratado de Educación da Xuventude* (T.E.X.), *Digresión sobre a educación da Xuventude...* (DIG.), *Outras digresións sobre Educación, presentes en diversos lugares da Obra de 660 pliegos* (DIGb.), *Privilexios Góticos do rei Ordoño* (P.O.), *Discurso apologetico por el arte de rastrear...*

A afección ós libros xamais nacerá de estudar parágrafos de memoria, senón de entendelos ben, sen facer aprecio das palabras formais coas que os formou o escritor. Non se debe suxeita-lo home ás palabras formais doutro, senón ós conceptos e noticias que subministrase. E aquí se apalpa en qué consiste a repugnancia que os rapaces teñen a estudar de memoria, sendo así que todos son naturalmente amigos e curiosos de saber. Se un mozo entende un teorema de Euclides e penetra a demostración, ¿para que precisa estudar de memoria todo o contexto á letra e estraga-lo tempo nesta superfluidade? (P.O., 67)²⁵.

A mesma reflexión se poderá facer falando do estudio da Cosmografía, da Astronomía, da Física e doutras ciencias máis enredosas. Canto máis enredosas, máis se debe cultivar-lo entendemento, e pouco ou nada a memoria. Entendámonos. Non me opoño ó cultivo da memoria, que resulta de ler, reler, entender e continuar na lectura de bos libros. Opóñome si ó cultivo da memoria que o erro común fai consistir en estudar de memoria e á letra molestos períodos que non se entenden. Ese cultivo é falaz e mesmo pernicioso. Ese cultivo, con xusta causa, aborréceno os nenos, e engadido ó sempre inminente temor ós azoutes e a outros castigos bárbaros, son a verdadeira orixe de que os nenos aborrezan o estudio (P.O., 69).

É inútil e aínda fútil —di noutro lugar— estudar de memoria so pretexto de exercita-la memoria e de falar en

público: “O que eu discorro tamén é que estudar de memoria foi invención dos pedagogos ou dos pedantes, para atormenta-los seus pupilos. Se non lles saben ensinar doutro modo que aprendan outro oficio ou vaian a esfarelar terróns” (O.E., 233), di Sarmiento a este respecto: “O primeiro coidado na educación da xuventude debe poñerse en buscar a quen con acerto e ciencia lle poida poñe-los primeiros rudimentos e principios” (O.E., 278).

Arredor destas críticas denunciaba tamén Sarmiento outros atropelos: a mala educación dos nenos pequenos, a masificación das aulas, o abuso de amas e de preceptores de educación para obvia-la desatención dos pais acomodados, a falta de recoñecemento das aptitudes individuais de cara ó estudio, ou a práctica dos exames de pureza de sangue, ó tempo de trazar principios para un novo modelo educativo.

5.2. TEORÍA DO COÑECEMENTO E PRINCIPIOS DE APRENDIZAXE

Todo home desexa saber e máis se lle vai custar pouco traballo. E todo neno é, naturalmente, curioso de saber” (P.O., 11) [...] todos fomos nenos, e creo que os nosos principios de racionalidade se manifestan no innato apetito que os nenos teñen a ver e admirar obxectos novos, curiosos e espectables, e oír contos que as vellas e outros nenos lles contan. Non pensan entón en estilos,

(D.A.A.), *Onomástico Etimológico...* (O.E.), *Elementos Etimológicos según el método de Euclides* (E.E.), e *Reflexiones literarias para (formar) una Biblioteca Real* (R.L.B.R.). Tomaremos en consideración as edicións textuais feitas, en cada caso, por J. L. Pensado, por Mª A. Galino e por nós mesmos, en colaboración con Mª A. Lires.

²⁵ As traducións ó galego dos textos de Frei Martín Sarmiento son responsabilidade do autor do presente estudio.

nin en elocuencias, nin en retóricas. Falan naturalmente e con gracia, e non poucos con agudeza. O desexo de enredar, de xoga-los xogos do seu tempo, de non estar quedos, e aínda de cantar, non tanto procede de ser racionais, canto de ser sentidos [...]. (DIGb., 16).

Son ilustrativos os anteriores textos do pensamento de Sarmiento en relación co que podemos considerar como a súa teoría do coñecemento, unha teoría —no seu caso— de marcada influencia empirista e lockiana, con algún arrecendo roussonian, observable, por exemplo, no que expresa no seu *Tratado da Educación da Xuventude*: “todo home é naturalmente ben disposto se nel lle deixan obrar á natureza”.

Sobre as anteriores bases, sostiña que para ensinarlles ós nenos había que exercitar neles os sentidos exteriores, en tanto que a través destes era posible acceder ó coñecemento das cousas, podendo así entende-la verdadeira significación das voces, e asema-de fecunda-la memoria con cousas reais, exercitándoa con cousas útiles, interesantes e instructivas. Ademais, Sarmiento parte da constatación empírica da necesaria coordinación de informacións parciais para adquirir coñecementos, e isto é moito máis doado se as informacións se refiren a obxectos visibles (palpados, gustados...), o que nos permite falar sobre os seus atributos.

Desde este fundamento, todo neno cando chega á escola leva canda el bases informativas e formativas que os profesores deberan considerar, aproveitar e desenvolver favorecendo a

natural curiosidade infantil, a lóxica natural, o estudio significativo e a heurística infantil, a través da gradación no estudio desde a concreción inductiva, da creación dun clima de confianza para o estudio, e do uso da lingua propia e natural, sabendo que “a idade da infancia é a máis propia para recibirlas máis puras sementes da verdade e das ciencias” (T.E.X., 6).

Sarmiento partindo, pois, da sin-lada teoría do coñecemento e da súa concepción educativa realista, aínda que non constrúe unha acabada teoría educativa, chega a delinear con claridade e continuidade nos seus escritos un conxunto de principios pedagóxicos, que pertencen de cheo ó ideario pedagógico da Ilustración:

—Favorece-la aprendizaxe natural e o natural desexo de saber, nun clima de confianza,

—unha aprendizaxe empirista e significativa,

—favorece-lo desenvolvemento da linguaxe infantil e da memoria natural,

—levar a cabo procesos de ensino-aprendizaxe, a partir da lingua ambiental,

—realizar unha ensinanza demostrativa e mediante procesos de graduación didáctica.

Principios que Sarmiento puxo de relevo en textos como os seguintes:

A ensinanza dos nenos debe comezar pola ensinanza das voces, sinalándolles co dedo as cousas visibles

significadas [...] os obxectos que o rodean máis de preto, dándolle-lo nome vulgar, en voz alta, repetíndoo dúas ou tres veces e que o neno repita, coa xusta pronunciación e con claridade [...] (T.E.X., 43).

Despois de que o neno se entregue xa á educación do titor ou mestre, o primeiro en que este pensará é en que o neno se fecunde dunha infinidade de voces, referidas a obxectos que se poidan sinalar co dedo, ó tempo de nomealos. Os primeiros nomes que o neno tomará de memoria haberán de se-los nomes das cousas visibles que Deus creou. En segundo lugar os nomes das cousas visibles que fabricaron os homes. O home consta de corpo *visible* e de alma *invisible*, e inmaterial e espiritual. O que só sabe os nomes das cousas visibles que Deus creou non pasará xamais de semidouto (T.E.X., 44).

¿Non sería máis útil que o tempo que gastan en estudar de memoria, o gastasen en recoller máis e máis voces da súa lingua nativa? Para proceder con método é do caso dividir por *clases* as *voces*. A 1ª debe ser dos mixtos da Historia Natural, en tódolos seus reinos. Débense recolle-los nomes de tódolos animais do país; os nomes de tódalas aves; de tódolos peixes; de tódolos mariscos; de tódolos insectos e viventes. 2ª de tódolos vexetais (*vegetables*); das árbores, arbustos, árbores froiteiras, plantas, herbas, gramineas, fungos. 3ª dos metais, minerais, fósiles, terras, pedras, e a iso se reducen os nomes dos ceos, estrelas e planetas, os dos elementos e meteoros visibles (T.E.X., 50).

Os segundos nomes que os nenos deberán aprender só de oídas son os que significan cousas, que non son naturais senón *artificiais* e como obras dos homes. O modo de sabelas en breve redúcese a que o mes-

tre, que lle ha de ensinar de viva voz ó neno, saiba tódalas voces da lingua nativa, e que lle vaia sinalando cada cousa de por si, xa natural, xa artificial; [...]. Mentres o neno estivese ocupado en coñecer-las cousas naturais e artificiais, e sabe-los seus nomes, non se debe ocupar con voces ou nomes de cousas invisibles, inmateriais e espirituais, que non se poden sinalar co dedo. Estas cousas ensináranse despois das naturais e das artificiais (T.E.X., 52).

¿Acaso, non escribiu Sarmiento con sabedoría didáctica? Por suposto que o fixo, a tal punto que ó día de hoxe segue achegando propostas que manteñen un gran vigor para o traballo da didáctica lingüística nas escolas galegas.

A este respecto, e co fin de enriquecer-la captación da teoría do coñecemento sarmentiana, aínda engadirémo-los seguintes dous textos:

Despois de que o neno penetre ben e comprenda o que se lle di con voces vulgarísimas, que xa sabe da súa lingua nativa, tempo lle queda para sabe-las correspondentes voces facultativas que, sendo máxicas de futuro, son de presente e para o neno uns terribles espantallos que retardan infinito a ensinanza. Tamén serven as voces facultativas, e que o neno non pode entender, para ocultalo mestre a súa ignorancia, pois tampouco polo común as entende senón cando máis como un papagaio. Cando os nenos se instrúen uns ós outros endexamais usan de voces facultativas estrañas, senón das voces que xa saben da súa lingua propia (DIGb., 18).

Se as primeiras impresións —que un neno recibe— se dirixen ó verdadeiro débense promover e auxiliar. Pero se se encamiñan ó falso é indis-

pensable enderezalas desde os seus principios. ¿Cómo?, ¿con novos asertos que por acaso puidesen ser máis falsos, falidos e falaces? Non, por certo. Terá que ser con asuntos evidentes cando o permita a materia. Con experimentos que vexan e apalpen. Con exemplos claros que os nenos entendan, e, sobre todo, sinalándolles co dedo as útiles consecuencias que, anque non estean aínda no primeiro folio para os nenos, se deducen non obstante con evidencia dos principios sinalados. Nisto consiste o Aquiles da ensinanza dos nenos (DIGb., 50).

5.3. UNHA EDUCACIÓN CONTEXTUALIZADA E GRADUADA

Hai que comeza-lo ensino polas cousas visibles, significadas mediante voces: “Hai que ensinar antes —di— os obxectos concretos reais visibles e tódolos mixtos naturais do expectable e admirable teatro do mundo”, para seguir logo coas cousas artificiais visibles, os obxectos matemáticos de número, peso e medida e, por fin, as demais cousas espirituais, cos seus nomes vulgares que os escolares poderán aprender de múltiples modos.

Lograriase, así, o imprescindible dominio das voces, para logo ter unha mellor comprensión dos textos literarios á hora de realiza-los estudos de Gramática, e para poder falar con coñecemento da Historia Natural, da Botánica, da Física, da Xeografía e das Artes mecánicas, nos estudos de Artes.

E, ó caso, Sarmiento salienta a importancia dos paseos instructivos:

A isto debe atender moito o mestre que ha de ensinarlle ó neno a falar e

a ler, supoñendo que aínda é un cativo. Debe conducilo por tódalas paraxes en que hai abundancia de obxectos, para mostrarlle co dedo tódalas cousas máis principais, e chamalas polo seu nome en voz alta, para que o neno as tome de cabeza, sen estudar ren de memoria. De tal xeito, acharase o neno en poucos anos moi fecundado de todo xénero de voces da súa lingua nativa, que haberá de se-la chave para todo xénero de literatura (T.E.X., 100).

Isto é o que Sarmiento sostén facendo aquí nunha nidia apelación ó uso do galego na ensinanza en Galicia —como a lingua xeral que era— entre profesores e alumnos, propoñendo así unha galeguización que acadase a tódalas dimensións escolares “deterando la cruel y tirana barbarie de estudiar una lengua ignota por otra desconocida”, formando para tal efecto o profesorado coa capacitación oportuna e creando libros de texto en galego.

5.4. FORMACIÓN E CONDICIÓN DOS PROFESORES

Segundo Sarmiento, os mestres deberían ser auténticos doutores, pola súa formación, ademais de homes temerosos de Deus que educasen co seu exemplo de vida. Douts para ensinar, con capacidade didáctica e con madurez para acomodarse a todos e cada un dos discípulos, por todo o que en ningún caso serían de idade inferior ós 40 anos, como garantía de madurez intelectual e profesional, condición necesaria para poder realizar un esixente exercicio docente, de acordo cos principios sinalados na súa teoría do coñecemento.

Expresábo Sarmiento con reflexións do seguinte teor:

Debe ser un para todos e facerse un con cada un. Debe temperarse a rudeza dos curtos, a capacidade dos medianos e a penetración dos sobre-saíntes. Debe abrazar por empresa e gañalos a todos de modo que ningún dos seus discípulos deixe de saír apto, cando saíse da súa educación para algún exercicio útil e honesto que lle faga apetece-lo recollemento na súa cela ou con aplicación ós libros ou a algunha obra de mans ou a un e a outros (P.O., 184).

O mestre deberase acomodar ó discípulo, usando só das voces que o discípulo sabe e comprende [...]. Se no ensino se usa de voces facultativas e diversas das vulgares, nin o discípulo entenderá o que oe, e se cadra tampouco o mestre entenderá o que fala. Ensínese, pois, primeiro con voces vulgares; e logo de ben entendida a cousa dígaselle ó discípulo: a tal e tal voz vulgar corresponde tal e tal voz facultativa (O.E., 78).

O primeiro en que ha de pensa-lo mestre da xuventude non é en ostenta-la súa ciencia, erudición e verbosidade, senón en acomodarse ó que xa sabe o rapaz; nada lle dirá que non se deduza do que xa sabe e entende o discípulo. O célebre método que Euclides usa nos seus *Elementos Matemáticos* deberá imitalo todo mestre. Poño un exemplo. Ó explicar Euclides o segundo non se vale de cousas nin de voces que haxa que explicar no libro terceiro, e menos nos seguintes; cínguese unicamente ás voces e cousas que xa explicou no primeiro libro, e do cal debe supoñer xa informado ó discípulo que ha de estudar con método; todo sucede ó revés no ensino da xuventude e cométese a figura *Histeron Proteron*. Esto é, cando se toma

o último polo primeiro, ou ó contrario (DIG., 104).

Estou en que as cousas se tomaron ó revés: búscanse homes doutos para as Universidades e as Academias; e para lle ensinar á xuventude bótase man dun sancristán idiota ou dalgún “perifollo mentecato”. Debía se-lo contrario. Para ensinarlles ós nenos os primeiros elementos do saber, débese buscar a toda costa un home sabio, erudito e douto, pacífico e prudente, e que saiba acomodarse á tenra idade dos nenos: non con castigos e rigores, que os aterren e espiriten, e aínda enfurruñen, senón con afagos, cariños, premios e emulación: *ut pueris olim dant crustula blandi / doctores elementa velint ut discere prima*. Débense dispoñe-los nenos non para que, *velis nolis*, aprendan, senón para que queiran aprender (T.E.X., 24).

Unha vez máis, temos que afirmar-la corrección do pensamento sarmientiano, que, aquí, como noutros casos, enlaza coas mellores propostas da tradición histórica pedagóxica europea, desde o tempo de Quintiliano.

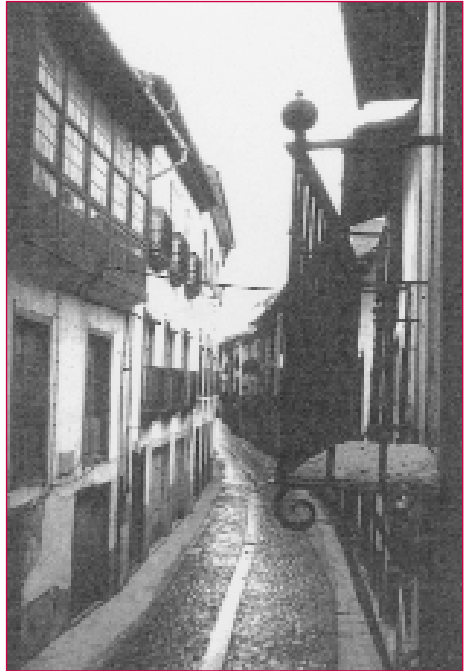
5.5. ENSINAR EN GALEGO

[...] pálpase a harmonía que teñen as tres linguas: latina, castelá e galega; e se ós nenos se lles sabe ensinar ben unha das tres, eu fio que se farán cargo das tres, en virtude dun bo *onomástico trilingüe*. ¿E cal lingua das tres se lles debe ensinar primeiro ós nenos? Eu digo que se son galegos, dicta a razón natural que deba se-la galega, que co leite mamaron, pois a latina é lingua morta para eles e a castelá élle forasteira e case bárbara na pronunciación. Os mesmos casteláns confesan que a lingua galega é moi doce e suavísima, en especial en boca de mulleres e de nenos, e é porque

aínda conserva moitos trazos e frases da lingua latina, a súa matriz e nai, e da cal é o máis nobre e entre-go dialecto (D.A.A., 141).

¡Canto cambiaron as cousas! O Padre Sarmiento manifesta repetidamente que os nenos e mozos galegos debían estudar en galego, por se-la lingua materna, ambiental e habitual do conxunto dos galegos e galegas, e por ser así o natural en tanto que, facendo desde modo, os nenos, en posesión dun amplo universo de voces asociadas ós seus significados, aprendidas de modo natural, poderían entrar nos ciclos de estudio e de elaboración conceptual cunha bagaxe cultural e lingüística precisa, ademais de valiosísima para o caso dos estudos gramaticais e dos posteriores relixiosos e universitarios.

Con esta consciencia, Sarmiento propón, pois, de seguido, a realización dun ensino en galego. Faino nos seus escritos e, cando é do caso, tamén nas cartas, como a que lle dirixe en 1758 ó seu irmán Francisco Xavier, a propósito da educación que debía seguir cos seus fillos —e sobriños de Sarmiento— Alonsiño e Matildiña, facéndolle notar ó seu irmán que era unha tiranía ensinalo latín en castelán, que non puxese os fillos a aprende-lo castelán e o latín mentres non dominasen ben o galego, e que este deberíano aprender ben mediante o dominio de voces galegas e dos seus significados, logrado a través da súa asociación coas cousas visibles, co auxilio dos sentidos exteriores; cousas que sempre que fose posible debían ser palpadas, olladas, gustadas e chei-

Rúa da Auga, de Vilafranca do Bierzo. No núm. 5 naceu Sarmiento o 9 de marzo de 1694.

radas, sendo por iso interesante a práctica dos paseos e a aprendizaxe en particular de voces da historia natural, sempre visibles.

Estudiando en galego, maior sería a motivación dos escolares, e racional a aprendizaxe, derivándose diso unha notable utilidade para eles mesmos e para a sociedade. Facer, en todo caso, como facían os portugueses, os italianos, os casteláns, os ingleses, os alemáns..., e por iso reclama Sarmiento e propón un ensino desde a cultura galega, con profesorado perfectamente coñecedor do galego e con libros esco-

lares e didácticos escritos en galego, cuestións que sería posible resolver, a través das decisións políticas: establecendo no Reino de Galicia mestres e catedráticos galegos, que ensinasen a lingua galega con extensión e propiedade, cun novo método “singular, natural, fácil, breve e científico”, non estudiando de memoria, senón “por vía de entretemento, xogo e conversación”, sinalándolles co dedo tódalas cousas visibles do país, e dándolle-los nomes galegos, que alí soubesen, ou os que usasen noutras zonas de Galicia” (O.E., 193).

Neste caso, os mesmos rapaces buscarían a porfía e traeríanlle ó mestre as cousas das que quixesen sabe-lo seu nome: froitas, froitos, grans, follas, flores, herbas, paxaros, insectos, peixes, cunchas, mariscos, etc. O mesmo se debería facer coas cousas artificiais, cos xogos e enredos [...] (O.E., 194).

Se por pedagogía galega puidesemos entender tanto a formulación dun pensamento e dunha teorización científica sobre os fenómenos da educación no marco contextual e cultural específico de Galicia, como o sinalamento das acaídas estratexias de intervención didáctica decorrentes da precitada teorización, entón poderíamos sinalalo P. Sarmiento como o iniciador histórico dunha tal construción teórica, podendo ser considerado por iso como o fundador da pedagogía galega.

5.6. INSTRUMENTACIÓN DIDÁCTICA

Sostiña o noso autor que unha vez que o neno sabía falar e coñecía moitas

cousas naturais, xa podería comeza-la aprendizaxe da lectura, mediante deletreo e soletreo —do que hoxe discreparíamos—, anque, seguindo un alfabeto natural e unha didáctica conversacional, como nos seguintes termos se expresou:

[...] A conversa do mestre e do neno servirá de moito, para que o neno se vaia preparando; ata que o neno saiba xa ler ben, e entón lerá todo o contexto *ad literam*, a anacos; pouco importa que tal ou tal outro punto non o entenda ben; iso suplirao o mestre coa súa explicación, variando de palabras (T.E.X., 143).

Tamén coidando os propios inicios comezaría de seguida a aprendizaxe da escritura, a través do coñecemento das imaxes gráficas dos alfabetos, do emprego de divisións e agrupacións de letras maiúsculas, de imprenta e cursivas para exercitarse en todo tipo de letra, e do uso de letras para imitar e repasar, para habitua-lo pulso e a man.

Agora os alumnos poderían ler e escribir comprensivamente, coa axuda de onomásticos —preferibles— e de dicionarios, como se facía noutras nacións europeas, ata que os alumnos se convertesen en lectores con liberdade e sen esixencias externas.

Tamén Sarmiento se aproximou ó campo da ensinanza xeográfica en estreita ligazón co estudio da Historia Natural: os paseos recomendados para o coñecemento das cousas, foron tamén preconizados para o recoñecemento de lugares e accidentes xeográficos, co fin de realizar unha xeografía práctica e de poder comprende-los

mapas de todo tipo, antes de iniciarse na “xeografía especulativa” dos ceos. Unha vez máis, o empirismo está plenamente presente nas orientacións didácticas que Sarmiento propón, nuns momentos en que a ensinanza da Xeografía non gozaba da adecuada presenza na educación dos nenos e dos adolescentes.

Sen dúbida, á educación matemática e científico-experimental concedeulle Sarmiento unha particular transcendencia no proceso formativo, tanto polo seu valor específico para a construción dunha intelixencia racional, como polo seu papel de elo de unión entre os saberes concretos e os saberes abstractos. Sarmiento afirmaba en 1752 que os humanos son “naturalmente matemáticos”, debendo pois educarse matematicamente desde a Escola Primaria, seguindo un proceso matemático natural, asentado na demostración.

Así, o expresaba:

De xeito que os nenos e todos, todos son matemáticos naturais. E se a un deles se lle quere ensinar aritmética artificial é mester funda-lo ensino na aritmética natural. O mesmo digo da Xeometría, ou de calquera ciencia matemática artificial. Se o artificial non se funda no natural, non valerá ren, nin se poderá ensinar con fundamento sólido (1762).

Dixo Aristóteles que os rapaces poderían ser, naquela idade, matemáticos e xeómetras, pero aínda non sabios e prudentes. Pois para o segundo cómpre manexar obxectos invisibles, intelectuais e abstractos. E para o primeiro, obxectos sensíbeis e outros propios da imaxina-

ción ou fantasía. Para pasar do exercicio en obxectos dos sentidos externos ó dos obxectos das potencias intelectuais, é indispensable que o exercicio pase por un medio, pois hai distancia case infinita entre os obxectos mentais e entre os dos sentidos exteriores. Aristóteles supón que a Matemática e a Ciencia que dirixe para eses exercicios medios. E calquera dirá, canda el, que primeiro se ha de exercita-lo rapaz en algo de Matemática, antes de poñe-lo pé nas aulas de Filosofía escolástica ou Metafísica (P.O., 20).

Sobre esta base, preconizaba o ensino posterior de filosofía (“Hoxe é desprezable todo curso de Filosofía que non vén fundado sobre a Matemática”, escribira en 1752), da Física experimental e das demais ciencias e artes mecánicas ó servizo da utilidade científica:

Se houbese nas Casas algúns monxes curiosos que tivesen algún microscopio, telescopio, espello ustorio, vidro poliedro, prisma newtoniano, espello singular, etc., se algún tivese un barómetro, termómetro, higrómetro, fósforo, máquina pneumática, máquina eléctrica, péndulo, estoxo matemático, astrolabio, agulla de navegar, pedra imán ou algún singular reloxo de rodas ou de sol, etc.; se algún ten algunha especial máquina ou torno; algún instrumento ou artificio, etc.; todos estes obxectos debe procura-lo mestre que os seus discípulos os vexan e apalpen algún bocado de tempo e con algunha lixeira explicación [...] (P.O., 124).

5.7. UNHA NOVA EDUCACIÓN SECUNDARIA, PROFESIONAL E SUPERIOR

O que poderíamos denominar unha nova Educación Secundaria e Profesional, foi motivo de atención por

Sarmiento nun dos seus primeiros textos: as *Reflexiones literarias para una Biblioteca Real*, de 1743.

En lugar do sobrecultivo de Escolas de Gramática, pensa que mellor será estender ós sectores populares a instrucción científica e técnica, indicando a este respecto:

Con moitos poetas, retóricos e músicos non se adiantará un paso nin na Agricultura, nin na Mariña, nin na Milicia, nin na Física, nin nas Matemáticas, nin na Historia Natural, nin na Medicina, nin nas artes mecánicas ou servís, para as fábricas e o Comercio.

[...]

Falta que na Física Experimental, nas Matemáticas e en tódalas artes servís se escriban moitos libros en castelán, para que todo xénero de xentes teña libros da súa profesión.

Preconizaba a existencia de bibliotecas, de xardíns botánicos e de seminarios de artes mecánicas e matemáticas, adaptados ó medio, e onde se puidesen aprender ensinanzas prácticas, extremos estes sobre os que indicaba:

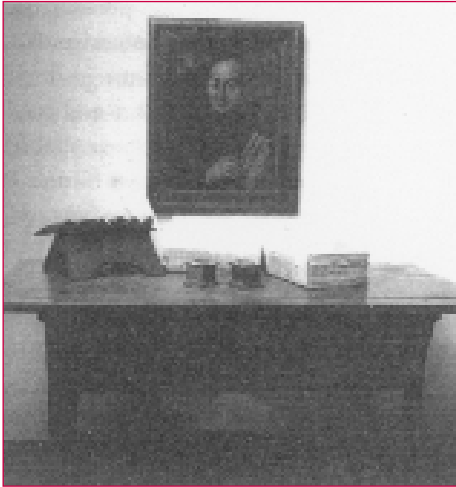
Se en cada lugar dos que pasan de 600 ou 700 veciños houbera unha biblioteca pública que diariamente lle fose patente a todo o mundo, empregárase moito [...]. E para que a república literaria española non só tivese grandes profesores nas ciencias e artes de pura especulación e curiosidade, senón tamén nas artes mecánicas e servís de práctica e utilidade segura, sería moi conveniente que neses mesmos lugares se fundasen tamén un xénero de Colexios ou Seminarios, para aproveitar en beneficio do público as habilidades de moitos rapaces orfos perdidos ou pobres.

Convirá pois que no Seminario dun lugar, se recollan nenos para aplicalos en tal arte, fábrica ou manufactura [...]. Nos lugares das mariñas os Seminarios deberán ser para promover a Náutica especulativa e práctica, a Cosmografía, a Hidrografía [...]. Nos lugares veciños ás prazas fortes, para a Xeometría e a Arquitectura militar [...]. Nos próximos ás ferreirías, mazos e minas, habíanse exercitalos nenos na Metalurxia [...] (R.L.B.R., fol. 324).

De modo similar, en relación cos estudos universitarios, difunde Martín Sarmiento o establecemento de cátedras de Historia Natural, de Matemáticas e de Ciencias Experimentais, así como a creación de Reais Academias de Artes e dunha Xunta Real de Literatos, ademais do establecemento de premios que favorecesen o estudo das novas ciencias.

5.8. OUTRAS PREOCUPACIÓNS: EDUCACIÓN FAMILIAR, EDUCACIÓN RELIXIOSA E MORAL, E ESTABLECEMENTO DE CRITERIOS DE ORIENTACIÓN ESCOLAR E PROFESIONAL

Non lle pasou desapercibida a Sarmiento a importancia da educación familiar. Fixo algunhas reflexións sobre a primeira educación dos máis cativos, deu consellos sobre a actuación que deberían levar a cabo as aias e aios —caso de que a educación correse por conta deles e non directamente dos pais e nais—, alertou sobre a pouca vantaxe de contratar —nas familias abastadas— preceptores estranxeiros, por descoñecedores, entre outros motivos, da lingua e dos obxectos primeiros, e mesmo reclamou unha constante implicación e responsabilización educativa de ámbos.

Mesa de traballo na cela do padre Sarmiento, no mosteiro de San Martín de Madrid.

los dous pais, dado que, ademais, Sarmiento se inclina pola fórmula da educación familiar fronte ó modelo escolar, cando menos durante as primeiras etapas. Decía a este respecto:

De modo que nos pais, tíos, irmáns, primos e parentes, se son algo literatos, e viven todos debaixo dun teito, temos un bo número de mestres interesados na boa educación dos nenos, ou un, ou dous, ou tres; e sen saír da casa, con este arbitrio, escusaranse moitos obstáculos que retardan a ensinanza fundamental (T.E.X., 16)

aludindo, entre eles, ós malos aios, ós estranxeiros, ós malos pedagogos ou a ter que ir a unha escola, onde nada se podería aprender dada a multitude de alumnos.

Como relixioso, referiuse así mesmo á educación relixiosa, aunque de

modo conciso, patentizando aquí un punto de vista fideísta. En pro da educación relixiosa chegaba a admiti-lo estudio de memoria para grava-las oracións básicas dos cristiáns e a aceptación dogmática das “verdades da fe”, e recomendaba a aproximación a tales verdades incorpóreas, a través do mundo visible nidiamente coñecido. Concedeulles tamén algunha atención ás cuestións de educación moral, responsabilizando os pais e os mestres de tal faceta, a través do seu propio exemplo de vida, facendo notar que as únicas situacións nas que sería lícito e adecuado o uso exemplar e comedido dos castigos serían aquelas referidas á conducta moral.

Noutra orde de consideracións, Sarmiento, como outros tratadistas hispanos anteriores, salientou a importancia de coñecer e distingui-las aptitudes dos escolares, coa intención de orientalos cara a perspectivas de superior estudio, ou cara a un horizonte laboral; facía notar que non deberían elixi-lo seu futuro os pais, que os nenos máis acomodados a situacións escolares disciplinarias podían non se-los máis intelixentes, e que con vistas á súa orientación deberían ser observadas as súas conductas e intereses non só a través das actividades de estudio, senón tamén, e con moita atención, a través de conversas e de actividades libres.

Sobre estes asuntos escribiu:

Meténdose os pais a repartir oficios e carreiras non pensan senón en particulares intereses, sen acordarse de conforma-lo oficio do xenio. Todo é

razón de estado, que é a mesma que a razón do desatino. (Isto que digo) débese aplicar ó desatino dos que confiren empregos políticos e eclesiásticos, pois como os pais violentan as inclinacións, esoutros trastornan as habilidades e méritos e así se ven tantas monstruosidades e tan malas consecuencias. Non son tan irracionais os nenos nas eleccións que fan doutros para facer tal papel en tal xogo ou diversión. Alí non xoga o interese, nin a razón de estado, senón o estado da inocencia (DIGb., 24).

Os rapaces vivos e enredadores xamais serán cartapacistas por natureza e repúgnalles selo por ambición a causa da súa sinxeleza e curta idade e de que non pensan nin aínda os levaron a pensar en premios nin conveniencias futuras. Estes, que por tódolos sinais son os máis aptos para os estudos se os saben levar, desbótanse ou porque son moi vivos, ou porque na falsa aprehensión dos seus mestres pasan por curtos porque non os ven marear no cartapacio (P.O., 177).

Os rapaces non tanto se han de discernir polo que estudian canto polo que discorren nas conversas sen estudio previo. A iso atenden os condiscípulos para a graduación de enxeños, non ó que marean máis ou menos estes ou os outros no cartapacio. Non se distinguen con preferencia os que levan ben e de memoria a lección dos que só a levan ben e *de sentido*. Son moitos os colexiais que levaban a lección de memoria e eran uns “troncos” para entendela *de sentido*. Ó contrario, o que a leva *de sentido* [...] dá sinais evidentes de que é máis apto para o estudio cós outros (P.O., 179).

Alén, de tódalas anteriores manifestacións aínda poderíamos anotar aquí e acolá outros indicios do modo

de pensar informado sobre os asuntos educativos, pero quizais quede aquí expresado todo o máis relevante.

6. SIGNIFICADO HISTÓRICO-PEDAGÓXICO

Martín Sarmiento non fixo das elaboracións pedagóxicas a cerna das súas preocupacións intelectuais, nin tampouco construíu unha obra teórico-práctica sistemática sobre os fenómenos educativos; pero, mesmo así, adicou abondosas e oportunas reflexións a estes asuntos, como acabamos de ver.

Aínda que non constrúe unha nidia teleoloxía educativa, chegou a trazar un programa considerable de propósitos e accións didácticas que desenvolver ó longo da Escola Primaria e do período que podería corresponder a unha Educación Secundaria.

É, quizais, o máis avanzado crítico hispano en canto á indicación dos males do ensino; unha indicación, por outra parte, severa, que case sempre nace das propias experiencias, e que se axusta á valoración historiográfica que hoxe aceptamos. Pero é tamén o tratadista máis innovador e acertado entre os hispanos, se nos referimos ó plano propositivo e se tomamos en consideración a literatura pedagóxica dos séculos XVII e XVIII, neste caso ata a fronteira de 1770.

Cómpre indicar que Sarmiento elabora as súas exposicións nun contexto de conflito cultural entre os dictados da mentalidade barroca e as novas

orientacións ilustradas, adoptando el unha clara inflexión ilustrada, desde a que aguilloa os modelos pedagóxicos escolástico e barroco e se distancia do modelo humanista-renacentista.

E anque a transcendencia das contribucións de Jovellanos e algúns outros, no campo educativo, é sen dúbida superior, tamén Sarmiento chegou a ter unha evidente importancia, e a este respecto Santos Puerto ten escrito que Sarmiento influenciou, con Feixoo e poucos máis, as primeiras reformas culturais do século XVIII en España, a través de figuras políticas como a de Campomanes, ou de notables personaxes como o Padre Rábago.

É do caso salientar que o conxunto das súas propostas pedagóxicas, excepción quizais feita das relativas ó tratamento educativo da lingua galega como lingua minorizada, poden ser inscritas no marco das orientacións pedagóxicas que pertencen ás correntes do realismo e do empirismo pedagóxico, que ten en Comenio e en Locke os máximos inspiradores. De igual modo, aquí e acolá, podemos apreciar nas posicións de Sarmiento os ecos dos xansenistas, de Fenelon (1681, *A educación das nenas*), anque a educación femi-

nina non ocupou a atención sarmentiana de modo explícito, de Ch. Rollin, e dos portugueses Martinho de Mendonça e Luis Antonio Verney, co seu *Verdadeiro método de estudar*, de 1746. ¿Influencia por mor das súas lecturas ou concomitancia, mercé ó espírito ilustrado asumido por Sarmiento? Creo que cadra falar mellor de concomitancia, e a este respecto é oportuno facer notar que na súa riquísima biblioteca, á altura de 1767, son moi poucos os autores pedagogos presentes, de non ser no caso das posicións de Locke, que son fundamentais para interpretar e valoralo pensamento pedagóxico de Sarmiento.

É sen par a súa reflexión a propósito da lingua e da cultura galega como enerxía nutricia dos procesos educativos. Con claridade intelectual e amor sinalou o qué se debería facer e cómo proceder co horizonte da normalización lingüística. Resulta o seu modo de pensar con importantes doses de orixinalidade, por canto que facía a defensa dunha lingua “sen Estado” e do seu uso no ensino. Creo que no substancial segue a ter razón. ¡Que o recoñecemento cara á súa figura e obra nos poida servir de compango neste noso incerto presente, no que tantos poderosos nos queren desconcertar!

Antón COSTA RICO: “Frei Martín Sarmiento. Escritos de Educación. Significado histórico-pedagóxico”, *Revista Galega do Ensino*, núm. 35, maio, 2002, pp. 41-68.

Resumo: Tense afirmado en distintas ocasións, e por distintos tratadistas, que Frei Martín Sarmiento foi tamén escritor de Pedagogía, pero dado o carácter manuscrito ata épocas recentes da maior parte dos seus textos e o propio carácter un algo disperso das materias por el abordadas, non ten

sido doado realizar unha presentación globalizadora e axustada da dimensión histórico-pedagóxica de Sarmiento. Realízase aquí e preséntase a un autor da Ilustración de marcado acento empirista e racionalista. Alguén fortemente influenciado por Comenio, por Fenelon, por Locke e moi posiblemente por Martinho de Mendocça e por Verney, que é ó tempo quen senta as bases dunha reflexión pedagóxica especificamente galega, atenta ó desenvolvemento da nosa identidade cultural e lingüística.

Palabras chave: Educación e Ilustración. Racionalismo pedagóxico. Realismo pedagóxico. Teoría do coñecemento. Aprendizaxe infantil. Profesorado. Educación en lingua galega.

Resumen: Se ha afirmado en distintas ocasiones y por distintos tratadistas que Fray Martín Sarmiento fue también escritor de Pedagogía, pero dado el carácter manuscrito hasta épocas recientes de la mayor parte de sus textos y el propio carácter un algo disperso de las materias por él abordadas, no ha sido fácil realizar una presentación globalizadora y ajustada de la dimensión histórico-pedagógica de Sarmiento. Se realiza aquí y se presenta a un autor de la Ilustración de marcado acento empirista y racionalista. Alguien fuertemente influenciado por Comenio, por Canelon, por Locke y muy posiblemente por Martinho de Mendoza y por Verney, que es a su vez quien sienta las bases de una reflexión pedagógica específicamente gallega, atenta al desarrollo de nuestra identidad cultural y lingüística.

Palabras clave: Educación e Ilustración. Racionalismo pedagóxico. Realismo pedagóxico. Teoría del conocimiento. Aprendizaje infantil. Profesorado. Educación en lengua gallega.

Summary: Several scholars have stated on different occasions that Fray Martín Sarmiento was also a pedagogy writer, but due to the manuscript condition of most of his texts until recently and to the somewhat disperse nature of the subjects he dealt with, it has not been easy to carry out a comprehensive presentation of Sarmiento's historico-pedagogical dimension. This presentation is done here at the same time as this Illustrated author, markedly empiricist and rationalist in tone, is introduced. He was strongly influenced by Comenio, by Canelon, by Locke, and possibly by Martinho de Mendoza and Verney, and he was responsible for laying the grounds of a specifically Galician pedagogical reflection which dealt with the development of our cultural and linguistic identity.

Key-words: Education and Illustration. Pedagogical Rationalism. Pedagogical Realism. Theory of knowledge. Children's learning. Teacher training. Galician language in education.

— Data de recepción da versión definitiva deste artigo: 22-02-2002.

